

Πρὶν ἢ ἀπελευθερωθῆ ἡ Ἑλλάς, δέον νὰ ἐλευθερωθῶσιν οἱ Ἕλληνες. Δὲν εἶνε εὐχερές τοῦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Ἀπαιτεῖ ἀγῶνας, ταλαιπωρίας, θυσίας· ἀλλὰ πρὸ παντός ἀπαιτεῖ πίστιν, ἀρετὴν, ἐνθουσιασμόν, ἀφοσίωσιν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Ἀπελευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων· τοῦτο σημαίνει, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐθνικὴ αὐτοσυνείδησις, δηλαδὴ κατανόησις παρὰ πάντων τῶν ὁμοεθνῶν, ὅπου γῆς καὶ ἄν εὐρίσκωνται, τῶν ἐπιβαλλομένων ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καθηκόντων καὶ ὑποχρεώσεων. Ἐν τῇ ιδέᾳ δὲ ταύτῃ περιλαμβάνεται οὐ μόνον ἡ συνήθης ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ καὶ ἔτι πλεόν, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν κοινὴν πατρίδα καὶ μητέρα· ἡ δὲ ἀφοσίωσις αὕτη πρέπει νὰ ἐκδηλῶται μετὰ πρακτικοῦ πνεύματος, πεφωτισμένως ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν.

Δὲν ἀμφισβητῶ τὴν ἐλληνικὴν φιλοπατρίαν· θὰ ἤμην ἄδικος· θὰ ἠμφισβήτουν ἐναργέστατα γεγονότα, τιμῶντα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὴν ἡμετέραν φυλὴν. Τῶν δειγμάτων τῆς ἐθνικῆς φιλοπατρίας ἀντιλαμβάνεται τις ἀμέσως, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ταύτῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῷ μεγαλυνύμῳ κέντρῳ τῶν ἐλληνικῶν ἐλπίδων· ἀλλ' ἐπιθυμῶ ἡ φιλοπατρία αὕτη νὰ ἐκδηλῶται θετικώτερον καὶ γενναιότερον. Ἐπιθυμῶ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν οἰωδήποτε τμήματι τῆς ὑδρογείου σφαίρας ἐγκατεστημένοι, νὰ δεικνύωσι πραγματικώτερον τὴν πρὸς τὴν ἐθνικὴν μητέρα ἀφοσίωσιν· τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται ἰδίᾳ διὰ τῆς ἀκραδάντου πίστεως, ὅτι ἡ μεγάλη πατρίς, ἧς τέκνα καὶ θρέμματα τυγχάνουσιν, εἶνε μία τῶν εὐγενεστάτων, ἂν μὴ ἡ εὐγενεστάτη, τῶν χωρῶν, αἵτινες ἐδόξασαν τὸ ἀνθρώπινον ὄνομα. Ἀτυχῶς τοῦτο δὲν συμβαίνει πάντοτε. Naὶ μὲν ὑπάρχουσιν Ἕλληνες, ἀπὸ μακροῦ χρόνου, πολλὰκις ἀπὸ αἰώνων, διαβιοῦντες ἐν τῇ ξένη, οὐδέποτε στερηθέν-

τες τῆς ποθεινῆς μνήμης τῆς πατρίδος, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι, εὐχερῶς ἀφομοιούμενοι πρὸς τὴν νέαν πατρίδα, ἄνευ ἀντιστάσεως προσηλυτιζόμενοι ὑπὸ τῶν ξένων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὑπὸ πολιτισμοῦ, κατὰ τὸ φαινόμενον ὑπερτέρου, δηλαδὴ παρέχοντος εὐκολώτερον καὶ δαψιλέστερον τὰ μέσα τῆς ἀπολαύσεως. *Ubi bene, ibi patria*. Λαός, ἀληθῶς ἐλεύθερος, ἐν συνειδήσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων διατελῶν, οὐδέποτε δικαιούται ν' ἀποδεχθῆ τὸ κατάρατον τοῦτο τῆς ἐθνικῆς ἀπονοίας καὶ ἀπογοητεύσεως πρόγραμμα. Δύναται τις κατ' ἀνάγκην, κατὰ τύχην, νὰ διατελῆ ἐγκατεστημένος ἐν ξένη χώρα· δὲν δικαιούται βεβαίως νὰ μισῇ αὐτήν, παρασχοῦσαν ἴσως τὰ μέσα ἀνέτου βίου, γενναίας καὶ περιφανοῦς ἀποκατάστασεως, ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πραγματικῆς πατρίδος δέον νὰ διατελῆ αἰδῖος καὶ ποθεινὴ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, νὰ ἐπιβάλλῃ δὲ ταύτην ἀθάνατον κληροδοσίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους.

Ἡ πατρίς ἡμῶν διατελεῖ ἀκόμη μικρὰ καὶ ἀσήμαντος, παραβαλλομένη πρὸς ἄλλα μείζονα κατὰ τὸν πληθυσμὸν ἔθνη· πολλοὶ λαοί, ἐγγύτερον ἢ ἀπώτερον αὐτῆς οἰκοῦντες, ὑπερέχουσι κατ' εὐνομίαν καὶ τάξιν, κατὰ παιδείουσι καὶ πολιτισμόν. Ἀλλ' οὐδεὶς δικαιούται νὰ δυσφορῇ ἐπὶ τούτῳ, εὐχερῶς ἐγκαταλείπων τὰς ἀναμνήσεις αὐτῆς, ἀποφεύγων δὲ νὰ ἐπικαλεσθῆ ἐν πάσῃ στιγμῇ τοῦ βίου τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν. Δὲν λέγω ταῦτα ἐξ ἐθνικῆς φιλαυτίας. Ἀντελήφθην πολλάκις ἐν τῷ βίῳ μου ὁποῖαν ἐντύπωσιν προκαλεῖ παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις τῶν ξένων τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνισμοῦ· εἶνε δι' αὐτοὺς δίπλωμα εὐγενείας. Λαοί, διακριθέντες ἐπίσης ἐν τῷ πολιτισμῷ, δὲν ἐμπνέουσιν εἰς τοὺς ἄλλοφύλους τοσοῦτον τὸ αἶσθημα τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀγάπης, ὅσον οἱ Ἕλληνες. Πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην, πρὸς τὴν λα-

τρειάν τοῦ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ κόσμου, οὐ τὰ μνημεῖα φω-
τίζουσιν ἔτι, διδάσκουσι καὶ ἐμπνέουσι τὸν κόσμον, ἐδημιουρ-
γήθη ἡ λέξις Φιλελληνισμός. Καὶ ἡ λέξις αὕτη δὲν ἐξε-
δηλώθη πάντοτε μεταφυσικῶς καὶ ἀφηρημένως, ἀλλ' ὑπὸ τὴν
πραγματικωτάτην αὐτῆς σημασίαν. Δύναται νὰ ἔχη ὁ
Ἑλληνισμός ἀδιαλλάκτους ἐχθρούς, караδοκοῦντας πᾶσαν δυσ-
μενῆ περίστασιν, ἵνα τὸν δυσφημήσωσι καὶ τὸν ἐξοντώσωσιν·
ἀλλ' ἔχει ἐπίσης καὶ διαπύρους φίλους, προθύμους νὰ θυσιά-
σωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅτι κέκτηνται ἱερόν καὶ πολύτιμον — τὴν
ζωήν.

Πρὸ τοιούτων φαινομένων τίς δικαιούται ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ
τοῦ μεγαλείου τῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει, νὰ διστάζῃ ὡς πρὸς
τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς, ν' ἀποφεύγῃ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἑλληνι-
κῆς καταγωγῆς, ν' ἀποστατῇ ἐπὶ τέλους, εὐθύς ὡς ἤθελεν
εὖρη ἀλλαχοῦ ἀνωτέραν ἀνεσιν βίου καὶ εὐημερίαν;

Ἄνεγνωσιν ἄλλοτε, ὅτι κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἔτι χρόνους
τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅποτε τοῦτο ἐθεωρεῖτο
τεθνεώς, ἐκλιπὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀν-
θρωπίνου γένους, ἑλληνικὴ κοινότης, ἀπὸ αἰώνων κατοικήσασα
ἐν Παλέρμῳ τῆς Σικελίας, ἀνήρχετο ἀπαξ τοῦ ἔτους κατὰ
τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τινος ὑψηλῆς κορυφῆς ὄρους
τῆς νήσου, καὶ ἐκεῖθεν, ὑπὸ τὸ λάμπρον φῶς τοῦ ἡλίου, ἀπέ-
στελλε τὸν ἀσπασμὸν τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν
μητέρα καὶ πατρίδα, ἣν οἱ πρόγονοι, φεύγοντες τὴν δουλείαν
τοῦ Ἰσλάμ, εἶχον ἐγκαταλίπη. Ἄγνοῶ, ἂν τοῦτο συμβαίη
μέχρι τῆς σήμερον· ἀγνοῶ, ἂν τὸ ὑψηλὸν τοῦτο αἶσθημα
κατέχῃ εἰσέτι τοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων, πρὸ αἰώνων ἐκπα-
τρισθέντων· ἀλλ' ὁμολογῶ, καὶ συμφωνεῖτε βεβαίως, ὅτι σπα-
νίως μὲ συνεκίνησε τοιοῦτον ἐκδήλωσις ἐθνικῆς ἀγάπης, φι-
λοπατρίας, ὅσον ἡ τῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῆς ταύτης

κοινοῦτος, ἀποστελλούσης διὰ τῶν ἀπεράντων ἐκτάσεων τὸν ἀσπασμὸν αὐτῆς πρὸς τὴν ποθεινὴν γενέτειραν τῶν προγόνων. Ἐκεῖνος ὁ ἀπομεμακρυσμένος ἀσπασμός, ἐκεῖνο τὸ θερμὸν δάκρυ, τὸ καταβρέχον τὸ πρόσωπον τοῦ ἀπάτριδος, μὲ συγκινεῖ μᾶλλον ἢ ἡ μεγίστη τῶν θυσιῶν ὑπερόχου φιλοπάτριδος, προσφέροντος καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὀλοκαύτωμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καὶ παλιγγενεσίας.

Πλέον ἢ ἀπαξ εἶδον ἐν τῷ βίῳ μου τοιαῦτα δάκρυα, καταβρέχοντα τὰς παρειὰς Ἑλλήνων, μηδέποτε ἐπισκεψαμένων τὸ πατριὸν ἔδαφος, νοσταλγούντων ἐπὶ τῇ ιδέᾳ τῆς πατρίδος, πρὸς τὸν οὐρανὸν τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἀνέβλεψαν, καὶ ἦν ἐγίνωσκον ἐκ περιγραφῶν μόνον καὶ διηγήσεων. Αὐτοί, οἱ ἀτελῶς γινώσκοντες τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, μὲ ἰκέτευον νὰ μὴ παύσω λαλῶν πρὸς αὐτούς. Ἰσχυρίζοντο, ὅτι καταλαμβάνονται ἐξ ἀρρήτου αἰσθήματος ἐπὶ τῇ μελωδίᾳ τῆς μητρικῆς γλώσσης (1)· μὲ ἠρώτων περὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τοῦ ἐν τῇ πατρίδι βίου, ἐλάμβανον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς κομματικὰς ἡμῶν καὶ τὰς προσωπικὰς συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας, ἔχαιρον ἀπὸ καρδίας ἐπὶ τινὶ εὐτυχεῖ ἀναγγελίᾳ καὶ ἠγανάκτουν καὶ ἀνεθεματίζον ἐπὶ τινὶ συμφορᾷ τοὺς παραιτίους αὐτῆς. Πλέον ἢ ἀπαξ ἐν μεμακρυσμένη πόλει τῆς Ἑσπερίας εἶδον ὡσαύτως ὁμοφύλους ἀλλογλώσσους, ἐκ τυχαίων περιστάσεων οὐδέποτε ἐκμαθόντας τὴν γλῶσσαν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐπιδεικνύοντας διάπυρον φιλοπατρίαν καὶ ὑπισχνουμένους νὰ καταστῶσιν Ἕλληνες, ἅμα τῇ πρώτῃ εὐτυχεῖ συγκυρίᾳ. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς πατρίδος εἶνε βεβαίως ἀνθρώπινον, ἀλλ' ἴσως ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐχαρακτήρισεν ἑκπαλαι τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Ἡ ἀναγέννη-

(1)

ᾧ φίλτατον φώνημα ! φεῦ τὸ καὶ λαβεῖν
πρόσφθεγμα τοιοῦδ' ἀνδρὸς ἐν χρόνῳ μακρῷ !

σις αὐτοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐμμοῆς εἰς τὰ πάτρια. Καὶ δὲν ἐξεδηλοῦτο ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἐλληνικοῦ γένους μόνον ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς κατ' ἐξοχὴν ἐκράτει ἡ τυραννίς, μᾶλλον ἴσως συνετάραττε τὰ ἔγκατα τῆς ψυχῆς τῶν ἐν τῇ ξένη ὑπὸ κρείττονας κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας διαβιούντων ὁμοεθνῶν. Ἐφ' ὅσον ἔβλεπον ἄλλους λαοὺς, ἀπολαύοντας ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ ἀξιοπρεπείας, ἡ ὀδύνη καθίστατο τραγικωτέρα. Τούτου ἕνεκα βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως πρωτοστατοῦντας ἄνδρας, ἀπολαύοντας ἐν τῇ ξένη παντὸς ἀξιωματος καὶ πάσης εὐημερίας. Εὐθύς δ' ὡς ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἐξεγέρσεως, ἡ ἀναγγελία τῆς ὁποίας συνετάραξεν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, Βορρᾶν καὶ Μεσημβρίαν, ὤφθησαν μεταξύ τῶν προμάχων τῆς πάλιγγενεσίας ταύτης οἱ εὐγενέστατοι, ἀλλ' ἅμα εὐτυχέστατοι τῶν ἐν ξένη γῆ βιούντων Ἑλλήνων, καταλιπόντες συγγενεῖς, πλοῦτον, τιμὰς, πάντα ταῦτα μηδὲν νομίζοντες πρὸ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος.

Ἀναφέρω γνωστὰ γεγονότα, οὐδὲ σκοπῶ νὰ κατέλθω εἰς λεπτομερείας πρὸς ἀνάλυσιν τοῦ θέματος, ὃ περ προβάλλω πρὸ ὑμῶν κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην. Οὐχ ἦττον ἡ ψυχὴ μου ἀλγεῖ, ἡ ἐλληνικὴ καρδία μου συνταράσσεται ἐκ τῆς ὀλιγορίας, ἣν ἀπὸ τινος χρόνου οὐ σμικρὸν μέρος τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δεικνύει ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος διαφέροντι. Ἀπὸ τινων δεκαετηρίδων ἡ ἐλληνικὴ φιλοπατρία δὲν ἐκδηλοῖ πλέον τὸ βαθὺ ἐκεῖνο αἶσθημα, ὑφ' οὗ κατείχετο ἄλλοτε, μετ' ἀφοσιώσεως προσηλωμένη εἰς τὰ πάτρια. Ὅπως συνήντησα ἐν ταῖς ἀποδημίαις μου κατ' Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν φλογεροὺς φιλοπατρίδας, κατειλημμένους ἐξ ἀπεριγράπτου ἀγάπης πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ἣν οὐδέποτε ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύγγυς,

οὕτως ἐγνώρισα ἐπίσης χθεσινούς Ἑλληνας, σκεπτικούς καὶ ἀδιαφόρους πρὸς τὰ ἐθνικὰ πράγματα, ἐκ συστήματος μεμψιμοίρους, ἐκ προκαταλήψεως δυσμενῶς κρίνοντας καὶ ἀποφαινομένους μετὰ περιφρονήσεως περὶ παντὸς ἑλληνικοῦ. Ἡ τοιαύτη τάξις τῶν μεμψιμοίρων, τῶν ἐπικριτῶν, ἵνα μὴ μεταχειρισθῶ βαρυτέραν ἔκφρασιν, αὐξάνεται ὡς μὴ ὄφειλεν ὁσημέραι καὶ κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὰς μεταδιδόμενάς μοι περὶ τῆς κρίσεως τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως πληροφορίας. Ἐχομεν καθῆκον νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ δυστυχοῦς τούτου φαινομένου, νὰ μελετήσωμεν κατὰ τίνα τρόπον θέλομεν ἀποσοθήσῃ τὸν κίνδυνον, τὸν ἐπαπειλοῦντα τὸ ἡμέτερον κῦρος καὶ τὴν ἡμετέραν περιωπὴν ἐν τε τῇ παγκοσμίῳ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ὡς καὶ ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ αὐτῆς πρὸς ἄλλους λαούς; μετὰ τόλμης καὶ σθένους τὰ πρωτεία πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τινος χρόνου ἀμφισβητοῦντας.

Μετεχειρίσθην τὴν ἔκφρασιν κρίσις· καὶ δὲν φρονῶ, ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶνε ἀκατάλληλος καὶ μὴ προσήκουσα διὰ τὴν ἀπὸ τινος χρόνου ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ τοῦ ὑποδούλου, ἢ τοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ διασπορᾷ γένους. Λέγων ἐθνικὴ κρίσις κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἐννοῶ ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ τιμαλφέστατα τοῦ ἡμετέρου γένους κειμήλια—τὴν ἐκκλησίαν, τὴν γλῶσσαν, τὸν ἐθνισμόν ἐπὶ τέλους, δηλαδὴ τὴν φιλοπατρίαν. Πάντα ταῦτα συμπράττουσιν ἀλλήλοις, συλλειτουργοῦντα ἐν τῇ ἐθνικῇ ἱερουργίᾳ, ἣτις εἶνε ἡ κατὰ πάντα τρόπον ἐπιδιώξις τοῦ ἑλληνικοῦ ιδεώδους. Μετ' ἄλγους ἐν τούτοις ἀντιλαμβάνομαι, φρονῶν, ὅτι πάντες οἱ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ συνηθροισμένοι συμμερίζεσθε τὴν γνώμην μου, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις κατέχεται ἐκ τινος δισταγμοῦ, ἀδιαφορεῖ

πρὸ τῶν μεγάλων ὑποχρεώσεων καὶ καθηκόντων πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν. Ἴσως συνετέλεσαν εἰς τοῦτο αἱ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος ἐπελθοῦσαι ἐθνικαὶ ἀτυχίαι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ βασιλείου, ἀστόχως ἐρμηνευθεῖσαι καὶ θεωρηθεῖσαι ὡς ὀριστικὴ ἤττα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν ἀποδέχομαι τοὺς φόβους τούτους περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ μέλλοντος. Ὅσον καὶ ἂν ἐστενοχωρήθημεν πολιτικῶς καὶ ἐθνικῶς κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους καιρούς, ὅσον καὶ ἂν οἱ ἐχθροὶ ἐθρασύνησαν καὶ συνησπίσθησαν καθ' ἡμῶν, οὐδὲν τὸ δικαιολογοῦν τὴν δειλίαν καὶ τὸν δισταγμὸν, αὐτὴν τὴν ἀποστασίαν ἐνίοτε μερίδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διότι πράγματι ἀποστασία δέον νὰ κληθῇ ἢ μὴ ἐπίκαιρος χρησιμοποίησις τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως καὶ προόδου ἀγωνι τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ δικαιολογία κατὰ τῆς τοιαύτης ἀδρανείας. Τοῦναντίον ἢ μετὰ λόγου καὶ σκόπιμος ἐνέργεια τοῦ ἐλληνικοῦ, προσηκόντως χρησιμοποιοῦντος τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, τὴν φιλοπατρίαν, ἐν τῷ κατὰ τῶν ἄλλοφύλων ἀγωνι, εἶνε καθῆκον ἐπιβαλλόμενον παντὶ ἀτόμῳ, ὅπου καὶ ἂν τῆς γῆς εὐρίσκηται. Ἡ ἐθνικὴ ἀλληλεγγύη πρέπει νὰ παρακολουθῇ τὸν Ἕλληνα, εἴτε τῆς ἐλευθέρας, εἴτε τῆς ὑποδούλου, εἴτε τὸν ἀπόδημον, τὸν ζητοῦντα ἄσυλον βίου ἐν ξένη γῆ. Ἡ εἰκὼν τῆς πατρίδος δέον νὰ διατελῇ ζωηρὰ ἐν τῇ συνειδήσει πάντων τούτων. Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ ἀνάγκη διοργανώσεως καὶ συντάξεως τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, τῆς ἐλληνικῆς ἰδέας. Ἡ ἀνάγκη αὕτη πρέπει νὰ κατανοηθῇ. Πρέπει δὲ νὰ ρηθῇ εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἄνευ δισταγμοῦ, ἄνευ ἐπιφυλάξεως. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ ἐπέλθῃ πλήρης ἐθνικὴ ἐξυγίανσις καὶ σωτηρία.

Καὶ πρῶτον, ἐκεῖνο, ὃ περ πρέπει νὰ κηρυχθῆ ἀπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ βήματος τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου, οὐχὶ μόνον διὰ τῆς ἀσθενοῦς ἐμοῦ φωνῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ κηρύγματος πάντων τῶν ἀρμοδίων, εἶνε ἢ κατεπείγουσα μεταρρυθμισίς τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως. Καὶ λέγων πλήρη ἐθνικὴν παιδείυσιν δὲν ἐννοῶ μόνον τὴν ἀποκάλυψιν καὶ μετάδοσιν εἰς τὸ ἄτομον, ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀτόμων, ἐπιστημονικῶν τινῶν γνώσεων καὶ θεωριῶν, δυναμένων νὰ φωτίσωσιν αὐτό, νὰ καταστήσωσιν ἱκανὸν ἄνθρωπον περὶ τὴν διεκδίκησιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτο τυγχάνει εὐτελὲς μέσον ἐπιτεύξεως προσωπικῶν μόνον συμφερόντων, οὐχὶ δὲ καθολικωτέρου ἐθνικοῦ σκοποῦ καὶ προορισμοῦ. Ἡ παιδείυσις διὰ λαὸν τινα δὲν φέρει μόνον χρησιμοθηρικὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα, δὲν ἀποβλέπει δηλαδὴ εἰς τὴν ὑλικὴν ἐπίδοσιν καὶ εὐημερίαν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀποστολὴν ἔχει τὴν ἐθνικὴν διαπαιδαγώγησιν, τὴν ἐξέγερσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ ἠθους. Ἡ παιδείυσις εἶνε πραγμάτωσις τῶν δεδομένων τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν αὕτη δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ὑλικῶν χρειῶν, τῶν τοῦ σαρκίου καὶ τῶν αἰσθήσεων, ἀποβλέπει ἐπίσης καὶ κατὰ μείζονα λόγον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἠθικῶν πόθων, τῶν ιδεῶν, τῶν αἰσθημάτων, παντὸς ὃ τι ἐξωραίζει καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τῆς σφαίρας τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας μέχρι τῆς καθολικωτέρας ἀντιλήψεως τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν καθηκόντων.

Ὅφειλω νὰ παρατηρήσω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, καὶ ἴσως νὰ κηρύξω εἰς εὐρυτέρους κύκλους, νὰ εἶπω εἰς τε τοὺς ἀρμοδίους καὶ τοὺς μὴ τοιούτους, ὅτι ἢ ἀπὸ τινος χρόνου παιδείυσις τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, τῶν τε ἀρρένων καὶ τῶν θηλέων, πολλῶ ἀφίσταται τοῦ νὰ εἶνε γνησίως ἑλληνικὴ,

πράγματι ἐθνική, ὑπὸ τὴν γενναίαν αὐτῆς ἔννοιαν. Ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν τὴν λέξιν χρησιμοθηρία. Αὕτη διέπει τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἡμῶν σύστημα ἀπὸ τῶν κατωτάτων μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως. Οἱ γονεῖς, ὅπως καὶ οἱ διδάσκαλοι, ἀμιλλῶνται τίς νὰ ὑπερβῆ τὸν ἄλλον ἐπὶ παροχῇ παιδείσεως εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ κερδοσκοπικῆς μόνον. Μὴ νομίσητε, ὅτι ἡ τοιαύτη παιδείσις εἶνε ἡ προσήκουσα τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐὰν τὸ θετικὸν εἶνε τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, ἡ παιδείσις αὕτη δὲν εἶνε θετική· κηρύττεται μόνον τοιαύτη ὑπὸ τῶν διαφορομένων. Ἡ θετικὴ παιδείσις πρέπει νὰ εἶνε ἐθνική· ὡς τοιαύτη δὲ πρέπει ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ψυχῆς, εἰς τὸν ἐξαγνισμόν τοῦ πνεύματος, εἰς τὴν μόρφωσιν ἠθους καὶ χαρακτῆρος. Πράγματι οὐδὲν ἐκ τούτων συμβαίνει ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκπαιδεύσει. Οἱ δυνάμενοι, οἱ γινώσκοντες τὴν δύναμιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὀρμῶνται ἐξ ἐλατηρίων φιλαυτίας· σκοποῦσι τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ παράσχωσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν φαινομενικῶς ἐπίζηλον κοινωνικὴν θέσιν, περιωπήν, πληροῦντες οὕτω ματαιότητα, κακῶς νοουμένην φιλοδοξίαν. Ἀλλὰ γινώσκουσι τί κατορθοῦσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀνατροφῆς; Ἀπεργάζονται τὴν καταστροφὴν τῶν τέκνων, τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτῶν ἐκνευρισμόν, τὸν ἐκφυλισμόν σὺν τῇ παρελεύσει τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων πρέπει νὰ εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐθνική· πρέπει ν' ἀποβλέπῃ δηλαδὴ οὐ μόνον εἰς τὸν ἀτομικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἴμεθα Ἕλληνες· καὶ ἐν τῇ ἀναζητήσει τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς μεθόδου, δι' ἧς ἐπιτευχθήσεται ἡ ἐθνικὴ δύναμις, ἡ ιστορικὴ περιωπὴ τοῦ ἀναγεννηθέντος Ἑλληνισμοῦ, ὑποχρεούμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τῇ μεθόδῳ, ἣ ἐχρήσαντο κατ' ἐξοχὴν οἱ ἀοίδιμοι ἡμῶν πρόγονοι περὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων

αὐτῶν. Αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι, δωρικαί, ἰωνικαί, αἰολικαί, ἀριστοκρατικαί ἢ δημοκρατικαί, ἕνα κατ' ἐξοχὴν προυτίθεντο σκοπὸν, τὴν δημιουργίαν ὡς ἔνεστι μεγάλων πολιτῶν, ἀρτίων τὸ πνεῦμα, τὸ ἦθος, τὸ φρόνημα, τὴν φυσικὴν ἐν γένει καὶ ἠθικὴν σύστασιν. Πρὸς τοῦτο δ' ἐμερίμνων ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ τέκνου.

Συγκινητικὴ σκηνὴ διεξάγεται πρὸ τῶν γερόντων τῆς φατρίας ἢ τῆς φυλῆς. Ὁ πατὴρ φέρει τὸ τέκνον πρὸ αὐτῶν ὑποχρεοῦται νὰ πράξῃ τοῦτο εἰς οἴανδῆποτε καὶ ἂν ἀνήκη κοινωνικὴν βαθμίδα, ἂν εἴνε εὐπατρίδης ἢ θῆς, πλούσιος ἢ πτωχός. Τὸ παιδίον ἐξετάζεται: ὅποια τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, αἱ ἐν τῷ μέλλοντι φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις. Καὶ παραχρῆμα ἄρχεται ἡ ἀνατροφή, ἐπιστατούσης κατ' ἐξοχὴν τῆς πολιτείας, παρεχομένης τῷ τέκνῳ—ὁ περ εἴνε ἐν γένει καὶ τέκνον τῆς πατρίδος—τῆς προσηκούσης ἀνατροφῆς καὶ παιδείσεως. Τὴν παιδείυσιν τῶν τέκνων παρακολουθεῖ ἡ πολιτεία κατὰ τὰ διάφορα τῆς ἡλικίας στάδια, μέχρις ὅτου καταστῶσι ταῦτα τέλειοι πολῖται. Ἐκ τοιούτων ἀνδρῶν μεγαλοφρόνων, ἰσχυρῶν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν νοῦν, κατανοούντων τέλος τὸν σκοπὸν αὐτῶν ὡς πολιτῶν, ἀπετελέσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐν' ἀποδειχθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ περιφανῶν παραδειγμάτων, ὅτι οὐχὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ πλῆθος, ἀλλ' ἡ ἰδέα, ὁ νοῦς, τὸ ἦθος ἐπὶ τέλους καὶ ὁ χαρακτῆρ διέπουσι καὶ κυβερνῶσι τὸν κόσμον.

Ἡ σημερινὴ πολιτεία δὲν διεκδικεῖ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀρχαίας ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτῆς ἐνεργείᾳ· δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ ἀτόμου, ἐξ ἐναντίας σέβει καὶ τιμᾷ, ἀναγνωρίζουσα φυσικὴν καὶ πνευματικὴν εἰς αὐτὸ αὐτονομίαν. Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἢ νεωτέρα πολιτεία εἴνε ἐξ ὀλοκλήρου ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀρχαίαν· ἐπιτρέπει μείζονα ἐλευθερίαν εἰς τὸ

ἄτομον, οὐδαμῶς δὲ παρακωλύει οἵανδήποτε αὐτενέργειαν, ὑπὸ τὸν ὄρον μόνον τοῦ σεβασμοῦ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τὸ ἄτομον, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ προορισμοῦ, δέον νὰ μεριμνᾷ σοβαρώτερον καὶ ἐμβριθέστερον περὶ τῶν καθηκόντων, τῶν εἰς αὐτὸ ἐπιβαλλομένων. Πρώτιστον δὲ μέλημα δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλο ἢ ἡ προσήκουσα ἀνατροφή, ἡ μεριμνα δηλαδή περὶ καλλιέργειας τοῦ πνεύματος, τοῦ ἥθους, τοῦ χαρακτήρος. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐργασίας δημιουργεῖται ὁ ἄνθρωπος κατὰ πρῶτον καὶ εἶτα ὁ πολίτης. ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐννοίᾳ, οὐ μόνον μεριμνῶν περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων, ἀλλὰ διαφερόμενος καὶ πονῶν ὑπὲρ τῶν καθόλου πολιτικῶν συμφερόντων, μὴ διστάζων ἐν δεδομένη στιγμή νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ιδέας, ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Παρετήρησα ἐν τούτοις μετὰ θλίψεως, καὶ ἴσως πλεῖστοι ὑμῶν ἀντελήφθητε τοῦ τοιούτου φαινομένου, ὅτι ἡ καθ'ἅπαντα τὰ στάδια τῆς κοινωνικῆς ἐκπαιδεύσεως παρεχομένη ἀνατροφή ἤκιστα συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Τοῦτο δὲν εἶνε μόνον προσωπικὴ ἐμοῦ γνώμη, οἱ πλεῖστοι τῶν παρ' ἡμῖν περὶ τὰ παιδαγωγικὰ ἀσχολουμένων τοιαύτην ἀποφαίνονται γνώμην περὶ τοῦ συστήματος τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων. Ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ εἰς αὐτοὺς προσφερομένη πνευματικὴ τροφή οὔτε ἠθικὴ εἶνε, οὔτε ἐθνικὴ. Δὲν εἶνε ἠθικὴ, διότι σκοπὸς αὐτῆς εἶνε, ἐν στυγερᾷ ἀδιαφορίᾳ τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας ἐπὶ τέλους, ἥτις ὡς ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτῆς καὶ τῆς ἀποστολῆς ὑποχρεοῦται νὰ ἐποπτεύῃ αὐστηρὰ καὶ ἀμείλικτος ἐν τῇ διαπαιδαγωγῇ τῆς ἐλληνικῆς νεότητος, νὰ παράσχῃ εἰς τὸ ἄτομον ψυχία μόνον βιωφελῶν γνώσεων, δυναμένων νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς πορισμὸν ἄρτου.

Ἄλλ' οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνον ζήσεται ἄνθρωπος. Ἡ περὶ τοῦ σαρκίου ἀποκλειστικὴ μέριμνα δὲν εἶνε ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ πολιτισμός, ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ τε ἀτόμου καὶ τοῦ ἔθνους, ἡ ποικίλη αὐτοῦ ἰσχὺς εἶνε δεδομένα κατ' ἐξοχὴν τῆς πνευματικῆς δυνάμεως καὶ ἐργασίας. Μόνον ὁ ἐλεύθερος καὶ ἰσχυρὸς νοῦς εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν παράγων τῶν μεγάλων ιδεῶν, τῶν γενναίων σκέψεων, τῶν ὑπερόχων ἔργων. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀνατροφῇ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνοσ κατα' ἐλάχιστον ἐπιδιώκεται ὁ σκοπὸς οὗτος. Πλημμελῆς ἀντίληψις τοῦ βίου, τοῦ τε ἀτομικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ, καθίστησι τὰ ἄτομα ἐγωϊστικὰ ἐν τῇ ταπεινοτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως, εὐτελῆ συλλαμβάνοντα τὴν ιδέαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ βίου, ἀδιάφορα πρὸς τὴν κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς αὐτῶν τε καὶ τοῦ ἔθνους. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις ἄρχεται ἀπὸ τῶν πρώτων σταθμῶν ἐν τῇ ἐκπαιδευτικῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ χωρεῖ ἐπιτεινομένη μέχρι τέλους ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐκπαιδεύσει. Δέν μοι εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ εἰσέλθω τῇ στιγμῇ ταύτῃ εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τοῦ ἀτυχοῦς, τοῦ ἀντεθνικοῦ τούτου φαινομένου. Ὑποδεικνύω μόνον τὰ γινόμενα· καὶ τοῦτο, ἵνα προκαλέσω τὴν προσοχὴν ὑμῶν καὶ τὴν μελέτην, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀρμοδίων καὶ τῶν ἐπαϊόντων.

Παραβάλετε τὸ δημοτικὸν Σχολεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰ τῶν ἄλλων πεπολιτισμένων λαῶν. Πάντες οἱ ἀρμοδιοὶ ἀνομολογοῦσιν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Καποδιστρίου ἐλάχισται ἐγένοντο οὐσιώδεις πρόοδοι ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Καὶ εἰσῆχθησαν μὲν καὶ παρ' ἡμῖν τὰ νεώτερα παιδαγωγικὰ συστήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τοῦτο κατ' ἐπίφασιν μόνον· ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ δημοτικὸν Σχολεῖον οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἀληθοῦς βελτιώσεως.

Δύνασθε νὰ ἐπισκεφθῆτε οἰονδήποτε λαϊκὸν Σχολεῖον, εἴτε ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἴτε ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν, εἴτε ἐν τοῖς μικροῖς χωρίοις. Ἄρκει νὰ παρατηρήσητε μόνον τὸ περιέχον, ἵνα κατανοήσητε τὸ περιεχόμενον, τοὺς καρπούς, οὓς παράγει. Ἐπεσκέφθην τοιαῦτα σχολεῖα πολλὰ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἐνθα ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις θεωρεῖται ἐν τῶν κυριωτάτων μελημάτων τῆς πολιτείας, τοῦ δήμου, τῶν ἀτόμων ἐπὶ τέλους. Κατενόησα ἀμέσως τὴν κανονικὴν καὶ σκόπιμον λειτουργίαν τῆς λαϊκῆς μορφώσεως. Ἐνόμισα ὅτι εἰσέρχομαι εἰς τινὰ ναόν. Πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπνέουσι σεβασμόν. Ὁ διδάσκαλος δὲν σκοπεῖ μόνον νὰ διδάξῃ ὀλίγα γράμματα, νὰ μετοχετεύσῃ γνώσεις τινὰς ἐκ τοῦ ταμείου τῶν γνώσεων αὐτοῦ· εἶνε ἱεροφάντης τῆς ἐθνικῆς ιδέας· φαίνεται ἀπὸ τῆς πρώτης ὄψεως, ὅτι κέκτηται πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς, τῶν καθηκόντων, ἅτινα τῷ ἐνεπίστευσεν ἡ πατρίς. Πρὸ τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ, σοβαρᾶς ἀλλὰ καὶ γλυκείας, αὐστηρᾶς ἀλλὰ καὶ ὁμιλητικῆς, κατελήφθην ἐκ θαυμασμοῦ. Δὲν εἶνε μόνον διδάσκαλος, εἶνε ἅμα καὶ πατήρ. Δὲν πράττει τὸ καθῆκον κατὰ συνθήκην, διότι ὠρκίσθη, διότι ὑποχρεοῦται ὑπὸ τῶν νόμων, ὧν ἐτάχθη λειτουργός· διαφέρεται ὑπὲρ τοῦ παιδός, ὡσεὶ ἦτο ἴδιον τέκνον. Ἐσκέφθη μετὰ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, ὅτι τὸ παιδίον εἶνε ὁ πατήρ τοῦ ἀνδρός· μεριμνᾷ ἄρα νυχθημερόν, τίνι τρόπῳ θέλει κατορθώσῃ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ παιδός τούτου ἄρτιον ἄνδρα, τέλειον πολίτην, ἱκανὸν νὰ κατανοήσῃ τὰ ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὴν οἰκογένειαν, πρὸς τὴν κοινωνίαν, πρὸς τὴν πατρίδα ἐπὶ τέλους.

Ἐλέχθη μετὰ τὸν τελευταῖον γαλλογερμανικὸν πόλεμον, ὅτι οἱ Γερμανοὶ δημοδιδάσκαλοι εἶνε οἱ νικηταὶ τῶν Γάλλων. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι εἶνε ἀκριβές

τοῦτο ὅτι γινώσκω, ὅτι δύναμαι νὰ πιστοποιήσω ἐκ προσωπικῆς ἀντιλήψεως, εἶνε ὅτι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις, ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, τὰ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ γερμανικοῦ χαρακτῆρος. Πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαετηρίδων ἐχλευάζετο ὑπὸ τῶν πονούντων αὐτὸν ὁμοεθνῶν, ἀγανακτούντων ἐπὶ τῇ ὀλιγωρίᾳ, ἣν ἐδείκνυε πρὸς τὰ ἔθνη συμφέροντα, ὡς ὁ λαὸς τῶν οἰκετῶν καὶ τῶν θεραπόντων (das Volk der Bedienten und der Lakaien), ἐστερημένος πολιτικῆς ἀνατροφῆς, ἐθνικῆς συνειδήσεως, σθένους φιλοπατρίας. Σκόπιμος ἐν βραχεῖ χρόνῳ παίδευσις κατέστησε τὸν λαὸν τοῦτον ἓνα τῶν πρώτων τῆς Εὐρώπης. Κατηγγέλλετο ἄλλοτε ὡς στερούμενος φιλοπατρίας· ἀλλ' ἡ ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις, ἥς ἔλαχεν, ἰδίᾳ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, ἀπεκάθαρεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν προτέρων ἐλαττωμάτων, ἐδημιούργησε δ' ἐν αὐτῷ ἓνα τῶν πρωτίστων ἱστορικῶν παραγόντων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἔργον τοῦ Γερμανοῦ παιδαγωγοῦ, τοῦ δημοδιδασκάλου.

Εἰς τῶν φιλανθρωποτάτων φιλοσόφων τοῦ αἰῶνος, ὁ Ἰούλιος Σίμων, ἔλεγεν, ὅτι πρῶτος μεταξὺ τῶν λαῶν εἶνε ὁ κεκτημένος τὰ ἄριστα τῶν σχολείων· καὶ ἂν δὲν εἶνε τοιοῦτος σήμερον, ἔσται αὔριον. Ἀληθῶς· μόνον διὰ τοῦ σχολείου δημιουργεῖται καὶ κρατύνεται ἡ λαϊκὴ συνείδησις, ἐκδηλοῦται δὲ εὐγενῆς καὶ γενναῖος ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ. Λαὸς μεμορφωμένος, συνειδῶς τὴν ἑαυτοῦ κλῆσιν, τὰς τε φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, ὧν εὐμοιρεῖ, εἶνε ἀδύνατον νὰ παραπλανηθῇ ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ. Πᾶσα αὐτοῦ ἐνέργεια ἀπορρέει ἀπὸ συνειδήσεως, ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν δεδομένων, ἀπὸ τῶν πραγμάτων. Δυσχερῶς δύναται νὰ πλανηθῇ, νὰ ἐκτροχιασθῇ ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ὑπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ γόητος. Πράττει τὰ πάντα μετὰ πεποιθήσεως, μετὰ πίστεως εἰς

τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀποστολήν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνατροφῆς μεγαλύνονται τὰ ἔθνη, ἐπιβαλλόμενα ἐν τῷ ἱστορικῷ ἀνταγωνισμῷ, διευθύνοντα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Δὲν δύναται ἀτυχῶς νὰ ρηθῆ ἡμερον καὶ περὶ ἡμῶν τοῦτο. Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδεσις ἐν Ἑλλάδι κατ' ἐλάχιστον προσκομίζει τοὺς προσδοκωμένους καρπούς. Ὁ ὀρίζων τοῦ παιδὸς διατελεῖ λίαν περιορισμένος· γινώσκει οὗτος τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν, κέκτηται στοιχεῖα τινὰ βιωφελῶν γνώσεων, ἀλλ' ἐν συνόλῳ τυγχάνει ἀπαίδευτος. Ἐντεῦθεν ἡ ἀσήμαντος κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ δράσις, ἡ ἐθνικὴ ἀτέλεια, ἣτις χαρακτηρίζει τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Ὁ κοινωνικὸς βίος, ὁ ἐν τῷ δήμῳ ἐξελισσόμενος, εἶνε ἀτελέστατος, πλημμελής. παρασκευάζει ἐλεύθερον στάδιον ἐνεργείας καὶ ἐκμεταλλεύσεως εἰς τὸν τυχαιότατον τῶν ἀπατεῶνων, εἰς τὸν κομματάρχην, καθοδηγοῦντα αὐτὸν δίκην ὄντος ἐστερημένου πάσης συνειδήσεως καὶ αὐτονομίας. Τοιοῦτος λαὸς οὐδέποτε δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ. Δύναται νὰ εὐμοιρῆ φυσικῶν πλεονεκτημάτων, ἀγαθῶν ιδιοτήτων, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ματαιοῦνται, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀρτίας ἀνατροφῆς. Ἀπὸ τοιοῦτου ὄντος ἐκλείπει ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ἣτις δημιουργεῖ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀδάμαστον δύναμιν, ἣτις παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις, ἣτις ἐνισχύει αὐτὸν ἐν ταῖς δοκιμασίαις καὶ ταῖς συμφοραῖς, ἣτις ἐμπνέει τὴν πίστιν, ἀποκαλύπτει τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὁποίου καθίστησιν αὐτὸν σεβαστὸν καὶ ἔντιμον.

Ἄνθρωπος ἄνευ χαρακτῆρος στερεῖται συνειδήσεως ἠθικῆς, ἀδιαφορεῖ ἐπὶ ταῖς ὑποχρεώσεσιν αὐτοῦ, εἶνε πρόθυμος κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ν' ἀπαρνηθῆ τὰς ὑποσχέσεις, νὰ παραβῆ τὸν

δοθέντα ὄρκον, νὰ κακουργήσῃ κατὰ τοῦ πλησίον, κατὰ τῆς πολιτείας ἐπὶ τέλους, ἐν ἣ ἰδίᾳ ἐκπροσωπεῖται ἡ πατρίς. Τὴν τοιαύτην ἔκπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἠθικῆς φύσεως δύναται νὰ παρακωλύσῃ ἡ προσήκουσα παιδείυσις, ἣτις δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τῷ Σχολείῳ, ἀλλ' ἣτις ὀφείλει νὰ παρέχῃται τὸ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἀπὸ τῆς ταπεινοτάτης καλύβης τοῦ πένητος μέχρι τοῦ μεγάρου τοῦ πολυταλάντου, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ ἱερέως αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη δὲ παιδείυσις ἐπεκτείνεται ἀκολούθως καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Σχολείου ἀποφοίτησιν καὶ ἐξακολουθεῖ παρεχομένη ὑπὸ τῶν πρὸς τοῦτο δυναμένων διὰ τοῦ Βιβλίου, τῆς μεγάλης ταύτης ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν. Διότι τὸ βιβλίον δὲν εἶνε μόνον δίδασκαλία γνώσεών τινων. Ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, καθ' ἃς τοῦτο καθίσταται ἀποκάλυψις, ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, ἀποκάλυψις πνευματικὴ, ἀποκάλυψις κοινωνικὴ, ἀποκάλυψις ἐθνικὴ ἐπὶ τέλους. Ἡ δὲ ἀποκάλυψις αὕτη θέλει προκαλέσῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπανάστασιν ὑπὸ τὴν ἀγαθὴν αὐτῆς σημασίαν, ἐπανάστασιν, ἣτις ἐν εἰρήνῃ καὶ νομιμότητι θέλει ἐπιτελέσῃ θᾶττον ἢ βράδιον τὸ ἔργον τῆς ἐθνικῆς χειραφετήσεως, τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀτόμου. Τοῦτο δὲ διὰ τῆς μορφώσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος.

Μετὰ λύπης σᾶς παρατηρῶ, ὅτι ἐκπαιδεύσις ὑγιῆς, σθεναρὰ, μορφωτικὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ πολίτου, κατ' ἐλάχιστον παρέχεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Ἄν τὸ σχολεῖον λίαν περιορισμένως ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ἂν ἡ οἰκογένεια εἶνε ἐλλιπὴς ἐν τῇ παιδευτικῇ ταύτῃ ἐνεργείᾳ, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ θρησκεία, τὸ βιβλίον μονονουχὶ ἐλλεῖπει ἀπὸ τῆς ἐργασίας τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως.

Καὶ εἶνε καιρὸς νὰ σκεφθῶμεν πάντες, σεῖς πρωτίστως οἱ

νέοι, οἱ μέλλοντες ἀντιπρόσωποι καὶ ἱεροφάνται τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, τίνι τρόπῳ θέλει ἀνανήψη ὁ ἐλληνικὸς λαός, διὰ τίνος μεθόδου καὶ ἐνεργείας θέλει ἐπιτευχθῆ ὡς τάχιστα ἡ λύσις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος. Μακρὰν ἀφ' ἡμῶν ἔστω πᾶς δισταγμός. Ἐνωτισθῶμεν τῆς μεγάλης φωνῆς τῆς ἐθνικῆς ἀποκαλύψεως, καλούσης ἡμᾶς εἰς ἐξαγνισμόν, εἰς χειραφέτησιν, εἰς ἀπελευθέρωσιν. Διότι, πρὶν ἢ ἀναλάβωμεν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης πατρίδος, πρέπει νὰ κατορθώσωμεν πρῶτον τὴν ἀπελευθέρωσιν ἡμῶν ἑαυτῶν. Τοῦτο σημαίνει νὰ καταστῶμεν Ἕλληνας τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν, τὸ ἦθος, τὸ φρόνημα, τὸν χαρακτῆρα.

Ἐν τῷ ἐξελληνισμῷ τούτῳ τοῦ ἔθνους, ἐν τῇ ἀπελευθέρωσει αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν προλήψεων, τῆς ἀποκλειστικῆς ἐπιδιώξεως τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, τῆς ὀλιγωρίας τῶν καθηκόντων, τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὴν μεγάλην πατρίδα, ἔκτακτον θέλει ἐπιλάμψη ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας φαινόμενον — ἡ πλήρης ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἐξαφάνισις τῶν σκιῶν, αἵτινες ἀσχημίζουσι τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ εἰκόνα, τῶν ἀσχημιῶν, αἵτινες παραμορφοῦσι τὴν ὑπερφυᾶ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν.

Εἶνε δύσπονον ἴσως ὑπὸ τινος ἐπόψεως τὸ ἔργον τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀναρρώσεως καὶ παλιγγενεσίας. Ἀλλὰ τῷ ἰσχυρῷ οὐδὲν δυσχερές. Καὶ εἶνε ἰσχυρὸς ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὁ ἔχων συνείδησιν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ὁ κεκτημένος πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς προόδου. Τοιοῦτος εἶνε ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἐν μέσῳ τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν μακροτάτης ἱστορικῆς σταδιοδρομίας ἐτήρησεν ἐν συνόλῳ τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀκαταδάμαστον δύναμιν τῆς ἐθνικῆς συντηρήσεως καὶ ἐνεργείας. Ἀπὸ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἡμερῶν, καθ' ἃς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν πρὸς ἀπειραρίθ-

μους βαρβάρους, ἔσωζε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου καὶ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτὴν τὸ φῶς τῆς εὐνομίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Ἑλληνισμὸς διεκδικεῖ δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἀθανασίας. Διότι ἀθάνατος ἀληθῶς εἶνε ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὅστις δὲν γινώσκει τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναπαύσεως, ὅστις εὐρίσκει τέρψιν ἐν τῇ διηνεκεῖ ἐπιδιώξει τοῦ ἰδεώδους, ὅστις ὑποδουλούμενος ἐκπολιτίζει καὶ ἐξημερόνει, ὅστις πίπτων ἐξεγείρεται καὶ θνήσκων ἀναγεννᾶται.

Τοιοῦτος εἶνε ὁ ἑλληνικὸς λαός.

Ἀγαπητοὶ νέοι. Ἐχομεν καθῆκον καὶ ὡς Ἕλληνες καὶ ὡς ἄνθρωποι ν' ἀναλάβωμεν παντὶ σθένει τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ, τὴν ἀναγέννησιν· νὰ καταστήσωμεν αὐτὸν μέγαν καὶ ἰσχυρόν, δυνάμενον νὰ παγιώσῃ εὐνομίαν καὶ τάξιν, ν' ἀπελευθερωθῇ κατὰ πνεῦμα καὶ ἦθος, νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, τὸ δίκαιον τῆς ζωῆς, ὃ περ κέκτηται πᾶς ἄνθρωπος, ὡς ἄτομον καὶ ὡς ἔθνος.

Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς τοῦτο—σοβαρῶς, μεμετρημένως, λελογισμένως. Ὑπηνίχθην ἤδη διὰ βραχείων σήμερον, ὅποια περίπου τὰ καθ' ἡμᾶς—δυσχερῆ ὑπὸ τινος ἐπόψεως, ἀλλ' οὐχὶ ἀπελπιστικά. Πρὸς ἀναγέννησιν ἀνάγκη κατανοήσεως εἰλικρινοῦς καὶ ἀμερολήπτου τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων. Δύνανται νὰ βελτιωθῶσι ταῦτα ἄνευ δυσχερείας, ἐν βραχεῖ χρόνῳ. Ἄλλ' ἀπαιτεῖται γενναία ἀπόφασις, ἀφοσίωσις πάντων ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς ἐθνικῆς ιδέας.

Παρακολουθήσατέ με, κύριοι, ἐν τῇ ἀναζητήσει τῶν τρόπων, καθ' οὓς δύναται νὰ ἐξεγερθῇ καὶ ν' ἀναβιώσῃ πλήρες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Εἶπον ἤδη, ὅποια τις εἶνε ἡ λαϊκὴ ἐκπαίδευσις· ἂν ἐπιτυχᾶνῃ, ὅπως προώρισται, τὸν σκοπὸν αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνωτέρα ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις δὲν παρέχει δυστυχῶς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν δύναμιν,

τὴν ἀναγκαιοῦσαν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ. Ἄστο-
χεῖ περὶ τὴν διάπλασιν τοῦ τε ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου,
τοῦ νοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος. Θέλω ἀναπτύξῃ τοῦτο ἐν προ-
σεχεῖ συνεντεύξει. Νομίζω δέ, ὅτι δὲν εἶνε δυσχερῆς ἡ διά-
γνωσις τῶν ἐλλείψεων, τῆς νόσου, ἣτις ὑποσκάπτει τὴν ἐθνι-
κὴν ἡμῶν ὑγίειαν καὶ δύναμιν.

Τῆς διαγνώσεως γενομένης, ἄρχεται ἡ θεραπεία — οὐχὶ ἐμ-
πειρικῆ, ἀλλ' ἐπιστημονικῆ, μετὰ λόγου καὶ μεθόδου.

Ἡ ἐλληνικὴ νεότης εἶνε κατ' ἐξοχὴν προωρισμένη πρὸς
τὴν ἐργασίαν. Ἀναλάβετε τὸν ἔργον τῆς περισυλλογῆς, τοῦ
ἐξαγνισμοῦ, τῆς ἰάσεως, τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀλλὰ πρότερον
λάβετε πλήρη τὴν συνείδησιν τῶν καθηκόντων ὑμῶν. Ὑπὸ
τοιαύτας συνθήκας μόνον θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ πραγματικὴ ἀνα-
βίωσις, ἡ ἱστορικὴ παλιγγενεσία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.
